

10. Юрчук В. І. Культурне життя в Україні у повоєнні роки: світло і тіні. Київ: Асоціація «Україно», 1995. 80 с.

УДК 94:323.1(438)"183/187"

Мажар Артем,
Студент ННППМВ
СумДПУ імені А. С. Макаренка
м. Суми, Україна

ПОЛЬСЬКЕ НАЦІОНАЛЬНЕ ПИТАННЯ (30-70 РР. XIX СТ.)

У статті зазначено про результати Віденського конгресу 1814-1815 рр. стосовно польського питання, охарактеризовано політичні умови проживання поляків в Австрії, Пруссії та Росії, проаналізовано результати національно-визвольних повстань та вказано зміни у польській національній політиці влади.

Ключові слова: Віденський конгрес, Царство Польське, Микола I, національно-визвольне повстання, репресії, велика еміграція.

Mazhar A. V. Polish national question (30-70 years of the XIX century). The article mentions the results of the Congress of Vienna of 1814-1815 on the Polish question, describes the political living conditions of Poles in Austria, Prussia and Russia, analyzes the results of national liberation uprisings and indicates changes in the Polish national policy...

Key words: Congress of Vienna, Kingdom of Poland, Nicholas I, national liberation uprising, repressions, large emigration.

Постановка проблеми: в історії польських земель була велика кількість важливих подій, особливо багато їх сталося в 30х–70х рр., XIX ст., які в подальшому впливали на історію Польщі та призводили до напружених стосунків з деякими сусідніми народами, адже саме в цей час відбувалася запекла боротьба польської нації за своє возз'єднання та державну незалежність. Через це виникає потреба в висвітленні процесів що відбувалися на польських землях в зазначений період.

Аналіз актуальних досліджень: проблему польського національного питання досліджували польські та українські вчені В. Грабеньський, Г. Дильонгова, М. Кречіш, В. Луцай, М. Тимовський та ін., а також дослідники з інших країн Н. Дейвіс, А. Тарас. В дореволюційний період дана проблема була частково відображена в працях С. Максимова.

Мета статті: висвітлити боротьбу польського народу з поневолювачами, проаналізувати результати польських національно-визвольних повстань та вказати на зміни у польській національній політиці влади в 30х–70х рр. XIX ст.

Виклад основного матеріалу: Згідно з рішенням Віденського Конгресу 1814–1815 рр., на більшій частині польських земель утворювалося Царство Польське, яке входило до складу Російської імперії. До Пруссії відходила Познань і Бидговщина, а Краків був перетворений на вільне місто під спільним контролем Російської та Австрійської імперій і Пруссії. В 1815 році імператор Олександр I надав полякам Конституцію. Згідно з нею Царство Польське мало власний Сейм, уряд, армію та суд, також всі посади мали займати етнічні поляки, проте Олександр I та його брат намісник Царства Польського Костянтин Павлович порушували цю обіцянку. Олександр I помер 1 грудня 1825 року і новим імператором став Микола I, який зайняв жорстку позицію стосовно польських земель. Поступово поляки почали радикалізуватися, що призвело до Листопадового повстання 1830 року [с. 24-29].

У Краківській республіці після її створення в 1815 році було затверджено Конституцію. Виконавчою владою став Сенат, членів якого обирали представники від сільських та міських общин, громадяни проголошувалися рівними, католицизм визнали офіційною релігією, але захищалися права інших релігій, було дозволено мати власну жандармерію та міліцію.

У австрійській частині польських земель імператор Франц I патентом 1817 року розділив населення на 4 класи, а саме на духовенство, магнатів, дворянство та королівських міщан, вони мали право на місця в сеймі, ще одним державним органом став Місцевий комітет, який складався з виборних від станів та чиновників. На чолі обох державних структур головував президент губернії. Лише львівський шляхетський суд міг покарати представників цих станів. Було відновлено роботу Львівського університету, а польська мова могла викладатися в якості не обов'язкового предмета.

В пруській частині польських земель Фрідріх-Вільгельм III у своєму маніфесті від 15 травня 1815 року обіцяв дозволити полякам вільно використовувати свою мову, створити власне військо, ставати чиновниками та призначити намісником етнічного поляка. Фактично з усього обіцяного було виконано лише пункт про намісника, яким став князь Антоній Радзивілл, що одружився з представницею пруської монаршої династії. Польські землі на правому березі Вісли були відторгнуті, а польська мова лише обмежено використовувалася в місцевому управлінні та освіті [с. 552-555].

Придушення національно-визвольного Листопадового повстання 1830 року в Царстві Польському започаткувало процес обмеження польських автономних прав. Після указу Миколи I про відміну Конституції

1815 року фельдмаршал І. Паскевич очолив Тимчасовий уряд Польщі. В 1832 році було затверджено «Органічний статут Царства Польського», в якому зазначалося про введення на 27 років надзвичайного стану та що польські землі є спадковими для династії Романових. Сейм, як традиційний польський представницький орган був відмінений. Представником влади в Царстві Польському стала Рада управління при наміснику імператора якою керував до 1846 року І. Паскевич. Державна рада до свого розпуску в 1841 році виконувала дорадчі функції, до її складу входили лише лояльні представники польської знаті, хоча незважаючи на її діяльність справжня влада була у призначених Миколою I високопосадовців. У своїй політиці Іван Паскевич притримувався курсу зближення Конгресової Польщі та Російської імперії використовуючи при цьому репресивні методи.

В період з 1837 по 1849 роки було проведено цілий ряд реформ покликаних знижити польську загрозу для російської монархії та полегшити поглинання польських земель. Почалися масові переселення поляків з Царства Польського та західних губерній, відмінили митниці, польську армію, ввели рекрутство до російської армії та кримінальний кодекс що діяв в Російській імперії, дозволили відправку польських засуджених в Сибір. На території Царства Польського було розквартировано багаточисельну російську армію. Влада намагалася поглибити ворожнечу між поміщиками та селянами, тому стала нібито посередником у вирішенні спірних питань між ними, а насправді лише розпалювала ненависть. В освітній сфері була введена цензура та закрито Варшавський і Віленський університети. В релігійних справах влада підтримувала православ'я, стимулювала перехід уніатів до православної церкви та проводила утиски католицьких священників [с. 226-232].

Невдале повстання 1830 року призвело до масових репресій не лише в Царстві Польському, але й інших частинах польських земель, зокрема учасники польського національно-визвольного повстання 1830 року, що перебували на Познанщині були покарані, також розпочався процес онімечення місцевого польського населення. Замість намісника Великого Князівства Познанського було створено посаду обер-президента, яким став Едуард Флотвелл. У Краківській республіці обмеженню піддалися повноваження головних державних органів та до 1846 року дислокувалися австрійські, російські та пруські війська.

Через подібні дії стався сплеск «Великої еміграції», адже виїхало багато представників тогочасної польської еліти, саме через це закордоном виникали різноманітні емігрантські організації. Князь Адам Чарторийський завдяки своєму авторитету зібрав навколо себе представників знаті та частину рядових учасників Листопадового повстання 1830 року, їх організація мала назву «Готель Ламбер». Здебільшого вони намагалися через дипломатію знайти союзників для національної боротьби.

Іоахим Лелевель 1835–1836 рр., був формальним керівником організації «Молода Польща», яка хотіла очолити всі республіканські емігрантські об'єднання. Після провалу цієї мети організація в 1838 році припинила свою діяльність. П'ятеро колишніх учасників емігрантського «Польського національного комітету» створили Польське Демократичне Товариство, яке з 1836 року очолювалося Централізацією в яку входило 5 осіб. Товариство вважало, що лише поляки можуть звільнити Польщу від загарбників та установити демократичний режим. У товаристві побувало загалом близько 4 тисяч учасників. Саме ця організація була однією з тих, що займалися підготовкою Краківського повстання 1846 року.

Ліворадикально налаштовані члени Польського Демократичного Товариства сформували власну організацію Громади Люду Польського. Основою для громад були колишні рядові повстанці, яких звільнили в Пруссії з в'язниць в 1833 році. Будучи прибічниками утопічного соціалізму вони боролися за права пригноблених та були в конфронтації з іншими емігрантськими угрупованнями, проте в 1846 році припинили діяльність через розбіжності у поглядах [с.97-101].

Поступово в польських землях Австрії та Росії з'являлися підпільні організації основою яких було нове покоління польської інтелігенції, але на початку 40х рр. XIX ст. представникам влади вдалося їх ослабити, проте у Великопольщі завдяки лібералізації пруської національної політики в цей час починають виникати національні культурні осередки, які були покликані підтримати польський національний дух та патріотизм.

Польське демократичне товариство через Централізацію почало готувати нове загальне польське повстання в 1844 році, проте через масові арешти учасників його відтермінували до 1846 року, а керувати повинен був Л. Мерославський. В Познані влада зірвала збройний виступ завдяки арешту Л. Мерославського та його соратників. В Галичині австрійська влада змогла привернути на свій бік селян і ті виступили проти повстанців. В Кракові австрійські війська були змушені відступити і повстанці почали формування нової польської армії, але австрійці при підтримці місцевих селян змогли розбити бунтівників. Після цих подій в Австрії, Росії та Пруссії почалися репресії, а Краків Австрія приєднала до власної імперії [с. 328-332].

Ідеї Весни народів були близькі для поляків, але вони не виступили як єдине ціле, адже в Російській імперії такого масового народного акту непокори не сталося. В Кракові Національний комітет поляків протримався лише місяць. Поляки Австрії створили у Львові Національний комітет та звернулися до цесаря Фердинанда I вимагаючи власної автономії, але їх дії були менш радикальними, ніж у минулі роки. Через тимчасову слабкість пруської влади в Великопольщі також був створений Національний комітет, проте до кінця квітня 1848 року більшість озброєних загонів поляків, що чинили опір були розбиті. Вимоги поляків Сілезії та Померанії здебільшого стосувалися освітньої, мовної сфер та частково економіки. Досить сильно

поляки відзначилися в складі інших повсталих народів, наприклад воювали в складі угорців та італійців. Загалом в цей період польська боротьба не була найзапеклішою в порівнянні з іншими народами [с. 699-703].

Воцаріння Олександра II в 1855 році та поразка в Кримській війні 1853–1856 рр., створили передумови для послаблень з боку влади та розгортання модернізаційних процесів в Російській імперії. На зміни сподівалися і представники національних меншинств в тому числі і поляки. Ці дії викликали активізацію національної польської боротьби. Через свою слабкість влада почала йти на поступки національним меншостям Російської імперії, зокрема дозволили повернутися з Сибіру засланим полякам, в Царстві Польському зменшився поліцейський тиск, люди отримали дозвіл на масові об'єднання.

Подібна політика викликала активізацію визвольного руху, адже виникало багато таємних організацій що підбурювали населення та проводили масові протести через це російська влада 14 червня 1861 року ввела надзвичайний стан на цій території, поляки ж створили Центральний національний комітет, що готував чергове національно-визвольне повстання. В 1862 році панщину замінили податком, започаткували поліпшення в сфері освіти. Позитивний вплив влади на польське суспільство було перекреслено указом про рекрутування поляків до армії, що стало приводом до польського національно-визвольного повстання 1863 року під лозунгом свободи та рівності всіх громадян незалежно від віри та соціального стану.

Польські повстання 1830 та 1863 рр., мають спільні проблеми, зокрема в координації дій, наприклад однією з причин провалів польських збройних виступів в 1830 та 1863 рр., був розбрат в середовищі повстанців. Ділення підпільників на радикальних «червоних» та поміркованих «білих» створювало проблеми в шляхах досягнення мети та координації, яке було характерне і для польського збройного виступу 1830 року. Національно-визвольне повстання 1863 року викликало жорстку відповідь влади та було однією з причин поширення націоналізму серед росіян та їхнього несприйняття поляків [с. 87-88].

За допомогу полякам під час національного повстання 1863 року було засуджено 43 євреї, які здебільшого переправляли зброю повстанцям та 385 іноземних підданих. Загалом у заслання до Сибіру в період з весни 1863 по 20 грудня 1866 рр., було відправлено 18 623 особи. Засуджені до тяжких покарань склали майже ¼, а до легких покарань ½, близько 40% засланих дворян відправились на каторгу. З кожних ста дворян Південно-Західного краю 66% опинилося на каторзі. Серед каторжників духовенство складало 3%, міщани 20%, селяни 21%, солдати 6% [с. 80-83].

Автономні державні органи Царства Польського здебільшого були відмінені. Нові поступки не вводилися, а старі відмінялися, створений Адміністративний комітет очолений М. Мілютіним займався русифікацією та приверненням селян на сторону влади, господарство підпадало під управління імперських міністерств та було введено нове повітове адміністративне ділення, в чиновники набирали з поміж росіян, містяни втрачали свої пріференції, русифікаторством в Царстві Польському займався новостворений Варшавський університет, а в західних губерніях польські навчальні заклади ліквідувалися. В Литві та Правобережжі відбувалися масові репресії та втрати учасників польського національно-визвольного повстання 1863 року [с. 88-89].

Таким чином Віденський конгрес 1814-1815 рр. затвердив розділення польських земель та перехід поляків у підданство відповідно австрійської, російської та пруської монархії. Полякам було дано багато обіцянок, зокрема і про автономію. Надання Конституції в 1815 році ознаменувало початок нового етапу в житті більшої частини поляків, проте подальше розчарування в діях влади перетворилося в невдалу спробу національно-визвольного повстання 1830 року, що змінило відношення до них монархій та стало гарним приводом для початку курсу на репресії, обмеження польської автономії та відміни пріференцій. Подібні дії закономірно викликали ще більший спротив з боку поляків в середині імперій-поневолювачів та еміграції, що виразилось в створенні радикальних емігрантських організацій та новому національно-визвольному повстанні 1863 року, яке також було придушене. Після цього поляки остаточно втратили автономний статус та перетворилися в трьох імперіях з національної меншості з особливим статусом у внутрішніх ворогів, яких намагалися покорити за допомогою утисків та асиміляції. Польська національна боротьба та їх взаємовідносини з представниками влади в 30х–70х рр., XIX ст., є малодослідженим питанням та потребує подальшого вивчення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Kręcisz M. Wielka Emigracja. Przywódcy, koncepcje, działania. *Acta Juvenum* vol. 2. I Ogólnokształcące Liceum Akademickie im Janiny Kossakowskiej-Dębickiej w Kielcach. Kielce. 2017. s. 97-102. URL: <https://olaszkola.pl/czasopismo/acta-juvenum-vol-2/wielka-emigracja-przywodcy-koncepcje-dzialania/> (дата звернення: 01.03.2021.)
2. Грабенський В. Історія польського народу Минск: МФЦП, 2006. 800 с.
3. Дейвіс Н. Боже ігрище: історія Польщі; пер. з англ. П. Таращук. Київ: Вид-во Соломії Павличко "Основи", 2008. 1080 с.
4. Дильонгова Г. Історія Польщі 1795-1990 / пер. з пол. М. Кірсенка. Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2007. 239 с.
5. Луцай В. І. Формування російської імперської національної політики щодо поляків. *Гілея: науковий вісник*. 2018. Вип. 137. С. 84-91. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gileya_2018_137_22 (дата звернення: 03.03.2021.)
6. Максимов С. В. Сибирь и каторга: в 3 ч. Санкт-Петербург: Тип. А. Граншеля, 1871. Изд. также под загл.: Ссылные и тюрьмы. Ч. 3: Политические и государственные преступники. 1871. 388 с. URL: <http://elibrary.shpl.ru/ru/nodes/3218-ch-3-politicheskie-i-gosudarstvennye-prestupniki-1871> (дата звернення: 03.03.2021)

7. Тарас А. Е. Анатомия ненависти. (Русско-польские конфликты XVIII – начала XX вв.). Минск: Харвест, 2008. 832 с.
8. Тымовский М., Кеневич Я., Хольцер Е. История Польши / пер. с польск. В. Н. Ковалев. М. А. Корзо, М. В. Лескинен. Москва: Весь Мир, 2004. 544 с.

УДК 343.25

Лахмотов Костянтин,
студент II курсу Інституту права
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка,
Київ, Україна

ОКРЕМІ ПРИЧИНИ СКАСУВАННЯ СМЕРТНОЇ КАРИ НА ПОСТРАДЯНСЬКОМУ ПРОСТОРИ

Робота присвячена темі скасування смертної кари як категорії покарання у кримінальному законодавстві держав, які були складовими частинами СРСР. Однією з основних причин виведення такої категорії покарання стали міжнародні рекомендації від ООН та Ради Європи. На сьогоднішній день лише в Республіці Білорусь досі міститься норми щодо «найжорстокішого покарання», тоді як Україна та Російська Федерація стали на процес гуманізації законодавства.

Ключові слова: смертна кара, мораторій, Рада Європи, міжнародні стандарти.

The work is devoted to the abolition of the death penalty as a category of punishment in the criminal law of the states-former parts of the USSR. Among the main reasons for removing this category of punishment were international recommendations of the UN and the Council of Europe. To date, only the Republic of Belarus has norms on the "most severe punishment", while Ukraine and the Russian Federation have started the process of law humanizing.

Key words: death penalty, moratorium, Council of Europe, international standards.

Починаючи з моменту створення СРСР смертна кара у вигляді розстрілу стала основним способом покарання для особливо небезпечних злочинців. Вона закріплювалася у таких нормативно-правових актах, як постанова РНК РРФСР «Про червоний терор», Кримінальному кодексі РСФРР 1921 р. та Кримінальному кодексі УСРР 1922 р, які були реформовані у 60-х роках ХХ століття, однак лишили даний вид покарання. З моментом розпаду Радянського Союзу процеси лібералізації почали проникати у суспільно-політичні процеси держав пострадянського простору, що виражалося, перш за все, у зміні окремих норм кримінального законодавства. Центральним питанням стала відміна смертної кари. Саме відображення основних причин та процесу відміни смертної кари в національних законодавствах колишніх радянських республік складають актуальність даного питання.

Метою публікації є висвітлення причин скасування смертної кари, як найвищої міри покарання на території держав пострадянського простору, які перейняли кримінальне законодавство СРСР, аналіз окремих положень нормативно-правових актів Ради Європи.

Проблемі скасування смертної кари в національному українському та російському законодавстві значну увагу приділено в роботах П. Ф. Мартиненка, М. Ю. Веселова, А. І. Коробєєва, С. І. Дементьєва, М. Ю. Дворецького та ін.

Європейське Співтовариство неодноразово давало зрозуміти українській та російській стороні, що збереження смертної кари у переліку кримінальних покарань може поставити країни поза загальноєвропейськими процесами і навіть призвести до призупинення їх діяльності у Раді Європи, членами якої Україна стала в 1995 році, а Росія – в 1996.

Віденська декларація наради глав держав-членів Ради Європи ще у 1993 році визначила загальнообов'язкові вимоги для вступу до Ради Європи нових членів. Першим серед вимог зазначено «приведення політичних інститутів та правової системи у відповідність до принципів демократії, верховенства права і прав людини», найголовнішим з яких є право на життя [2, с. 30].

Така позиція Ради Європи вибудовувалася протягом декількох століть. Точкою невідворотності, що запустила цей процес, стала відмова Франції від смертної кари та вихід аболіціонізму на якісно новий міждержавний рівень.

Рада Європи 28 квітня 1983 року підписала Протокол № 6 до Конвенції про захист прав людини. Стаття 1 цього Протоколу проголошувала: «Смертна кара має бути скасована. Ніхто не може бути засуджений до цього покарання або страчений». Однак у ст. 2 Протоколу державам-учасникам було дозволено застосування смертної кари за злочини, вчинені під час війни або в умовах, коли загрожує їй наближення». На момент укладення Протоколу його підписали представники 13 країн з 21, що на той час входили до Ради Європи [3, с. 173].

Прийнята за кращими європейськими стандартами, Конституція України гарантує кожній людині право на життя, на свободу від свавільного позбавлення життя, катування, жорстокого, нелюдського або такого, що принижує її гідність, поводження чи покарання. Тому від часу прийняття нової Конституції в Україні об'єктивно постало питання про невідповідність новим її вимогам чинного кримінального законодавства,